RAQAMLI TA’LIM MUHITIDA MEDIATAFAKKUR TUSHUNCHASINING PEDAGOGIK MAZMUNI: NAZARIY-METODOLOGIK TAHLIL

Mirzayeva Madina Mutalib qizi
Termiz davlat universiteti
Pedagogika va ijtimoiy ish kafedrasi o‘qituvchisi
E-mail: mad.mirzo.123456789g@mail.com
ORCID: https://orcid.org/0009-0004-0195-7581
https://doi.org/10.5281/zenodo.22862854

Annotatsiya

Mazkur maqolada raqamli ta’lim muhitida “mediatafakkur” tushunchasining pedagogik mazmuni nazariy-metodologik jihatdan tadqiq etiladi. Tadqiqotda tafakkur, savodxonlik, mediasavodxonlik, media va axborot savodxonligi, raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash hamda mediatafakkur tushunchalarining mazmuniy va funksional chegaralari qiyosiy tahlil qilinadi.

Kalit so‘zlar: raqamli ta’lim muhiti, mediatafakkur, mediasavodxonlik, media va axborot savodxonligi, raqamli savodxonlik, tanqidiy fikrlash, refleksiya, media xabar, manipulyativ axborot, dezinformatsiya, axborotni baholash, media kompetensiya.

PEDAGOGICAL CONTENT OF THE CONCEPT OF MEDIA THINKING IN THE DIGITAL EDUCATIONAL ENVIRONMENT: THEORETICAL AND METHODOLOGICAL ANALYSIS

Abstract

This article examines the pedagogical content of the concept of media thinking in the digital educational environment from theoretical and methodological perspectives. The study comparatively analyzes the conceptual and functional boundaries of thinking, literacy, media literacy, media and information literacy, digital literacy, critical thinking, and media thinking.

Keywords: digital educational environment, media thinking, media literacy, media and information literacy, digital literacy, critical thinking, reflection, media message, manipulative information, disinformation, information evaluation, media competence.

ПЕДАГОГИЧЕСКОЕ СОДЕРЖАНИЕ ПОНЯТИЯ МЕДИАМЫШЛЕНИЯ В ЦИФРОВОЙ ОБРАЗОВАТЕЛЬНОЙ СРЕДЕ: ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЙ АНАЛИЗ

Аннотация

В статье рассматривается педагогическое содержание понятия «медиамышление» в цифровой образовательной среде с теоретико-методологических позиций. Проведен сравнительный анализ понятий «мышление», «грамотность», «медиаграмотность», «медиа- и

информационная грамотность», «цифровая грамотность», «критическое мышление» и «медиамышление».

Ключевые слова: цифровая образовательная среда, медиамышление, медиаграмотность, медиа- и информационная грамотность, цифровая грамотность, критическое мышление, рефлексия, медиатекст, манипулятивная информация, дезинформация.

KIRISH

Raqamli transformatsiya zamonaviy ta’limning nafaqat texnik vositalarini, balki uning mazmuni, metodologiyasi va kutilayotgan ta’lim natijalarini ham o‘zgartirmoqda. Talaba bugungi kunda axborotni faqat darslik, o‘qituvchi yoki kutubxonadan emas, balki qidiruv tizimlari, ijtimoiy tarmoqlar, videoplatformalar, messenjerlar, elektron kutubxonalar, LMS tizimlari, podkastlar, bloglar va sun’iy intellektga asoslangan generativ tizimlardan olmoqda.

Bu jarayon axborotga kirish imkoniyatlarini sezilarli darajada kengaytirgan bo‘lsa-da, ta’lim oldiga yangi muammoni qo‘ymoqda: axborotga ega bo‘lishning o‘zi endi yetarli emas; axborot haqida to‘g‘ri fikrlash zarur.

Xalqaro telekommunikatsiya ittifoqining 2024-yilgi ma’lumotlariga ko‘ra, dunyoda 5,5 milliard kishi internetdan foydalanmoqda. Bu jahon aholisining 68 foiziga teng. Biroq 2,6 milliard kishi, ya’ni dunyo aholisining qariyb uchdan bir qismi hali ham internetdan foydalanmaydi. 2015-yilda internetdan foydalanish darajasi 40 foiz bo‘lgan bo‘lsa, 2024-yilda bu ko‘rsatkich 68 foizga yetgan.

Mazkur raqamlar ta’limning raqamli muhitga tobora chuqur kirib borayotganini ko‘rsatadi. Biroq raqamli ulanishning kengayishi avtomatik tarzda axborotni to‘g‘ri anglash va baholash qobiliyatini yuzaga keltirmaydi. Aksincha, axborot oqimining hajmi va tezligi ortgani sari uning ishonchliligini aniqlash, fakt va fikrni farqlash, manbaning manfaatini anglash, vizual manipulyatsiyalarni aniqlash, algoritmik tavsiyalarning ta’sirini tushunish va sun’iy intellekt yaratgan kontentni verifikatsiya qilish ehtiyoji kuchaymoqda.

Jahon iqtisodiy forumi tomonidan 2025-yilda e’lon qilingan Global Risks Report ma’lumotlarida noto‘g‘ri va dezinformatsion axborot ikki yillik istiqboldagi eng yuqori darajadagi xavflardan biri sifatida qayd etilgan. Hisobot 900 dan ortiq ekspert, siyosatchi va biznes vakillarining so‘roviga asoslangan. Hisobotda generativ sun’iy intellekt orqali matn, tasvir, ovoz va videoni katta miqyosda yaratish imkoniyatlari noto‘g‘ri axborotni aniqlashni murakkablashtirayotgani ham qayd etiladi.

Shu sababli zamonaviy ta’lim oldida “talabaga ko‘proq axborot berish” vazifasidan ko‘ra murakkabroq vazifa — **talabani axborot bilan fikrlashga o‘rgatish** vazifasi yuzaga kelmoqda. Mazkur muammo “mediatafakkur” tushunchasini pedagogik kategoriyalardan biri sifatida chuqurroq tadqiq etishni talab qiladi.

MUAMMONING ILMIY O‘RGANILGANLIK DARAJASI VA ADABIYOTLAR TAHLILI

Media va axborot bilan bog‘liq ta’limiy muammolar xalqaro ilmiy adabiyotlarda bir necha o‘n yillardan buyon o‘rganib kelinmoqda.

UNESCO media va axborot savodxonligini axborot va media kontentini izlash, olish, baholash, yaratish va tarqatish bilan bog‘liq bilim, ko‘nikma va kompetensiyalar tizimi sifatida rivojlantirib kelmoqda. UNESCOning 2021-yilda e’lon qilingan *Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely* o‘quv dasturi media va axborot savodxonligini raqamli kommunikatsiya, barqaror rivojlanish, tinchlik, demokratik muloqot va ijtimoiy ishtirok bilan bog‘laydi.

UNESCO yondashuvida muhim jihat shundan iboratki, media va axborot savodxonligi faqat texnik vositalardan foydalanish qobiliyatiga tenglashtirilmaydi. U axborotni izlash, tanlash, baholash, media xabarlarini tanqidiy anglash va ulardan mas’uliyatli foydalanishni ham qamrab oladi [1, pp. 24–29].

D. Buckingham media ta’limini media haqidagi bilimlarni oddiy o‘zlashtirish emas, balki media qanday ishlashi, qanday qilib voqelikni ifodalashi, qanday ishlab chiqarilishi va iste’mol qilinishini tanqidiy anglash bilan bog‘laydi [2, p. 4]. Buckinghamning mazkur yondashuvi mediatafakkur tushunchasini asoslash uchun metodologik jihatdan muhimdir. Chunki bu yerda asosiy urg‘u “medianing qanday ishlashini bilish”dan tashqari, uning mazmuni va ta’sirini tanqidiy talqin qilishga beriladi. 2019-yildagi *The Media Education Manifesto* asarida Buckingham raqamli davrda media savodxonligi qurilmalardan foydalanish texnikasiga qisqartirilmasligi, balki media qanday ishlashi, qanday kommunikatsiya qilishi, dunyoni qanday ifodalashi va qanday ishlab chiqarilishi haqida chuqur tanqidiy tushunishni talab qilishini ta’kidlaydi [3, p. 3].

R. Hobbs esa raqamli va media savodxonlikni zamonaviy axborotga boy jamiyatda to‘laqonli ishtirok etish uchun zarur bo‘lgan hayotiy ko‘nikmalar majmui sifatida talqin qiladi [4, pp. 12–13].

H. Jenkins va hammualliflar yangi media savodxonligini faqat axborotni qabul qilish bilan chegaralamay, hukm chiqarish, axborot manbalarining ishonchliligini baholash, tarmoqlarda izlash, axborotni sintez qilish, turli nuqtayi nazarlarni anglash kabi ko‘nikmalar bilan bog‘laydi [5, pp. 4–5].

Mazkur yondashuvlar bir nuqtada kesishadi: zamonaviy media ta’limining markazida passiv qabul qilish emas, faol va tanqidiy fikrlash turadi. O‘zbekistonda ham mazkur yo‘nalishda ilmiy izlanishlar izchil rivojlanmoqda.

F.R. Madraximova ta’limni axborotlashtirish sharoitida talabalar mediasavodxonligini rivojlantirish masalasini pedagogik muammo sifatida tadqiq etib, mediasavodxonlikni zamonaviy ta’limning muhim tarkibiy qismi sifatida ko‘rsatadi.

N.A. Abduxolikovaning 2025-yilda himoyaga taqdim etilgan DSc tadqiqotida oliy ta’lim muassasalari talabalarining mediasavodxonligi va axborot madaniyatini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari ishlab chiqilgan. Tadqiqotda axborotni tanqidiy qabul qilish, yolg‘on va manipulyativ ma’lumotlardan himoyalanish, axborot texnologiyalaridan samarali foydalanish masalalari yoritilgan [6, pp. 5–7].

Abduxolikova tomonidan media va axborot savodxonligi bilan bog‘liq tadqiqotlar qatorida F.R. Madraximova, N.A. Abduqodirova, A. Abduqodirov, A. Pardayev, N. Taylakov, S. Tursunov, U. Begimqulov va boshqa olimlarning ishlari ham qayd etilgan [6, pp. 7–8].

A. Muxiyatdinovaning 2025-yilgi PhD tadqiqotida raqamlashtirish sharoitida talabalarning mediasavodxonligini rivojlantirishning dasturiy ta’minotini takomillashtirish masalasi tadqiq etilgan. Tadqiqotning tajriba-sinov ishlariga 350 nafar talaba jalb qilingan bo‘lib, unda so‘rovnoma, test, suhbat, pedagogik kuzatuv va matematik-statistik usullardan foydalanilgan [7, pp. 6–8].

Mazkur tadqiqotda mediasavodxonlikni rivojlantirish modeli motivatsion, amaliy va refleksiv-baholash jihatlari bilan takomillashtirilgani ko‘rsatilgan [7, pp. 7–9].

Shuningdek, A. Pardayev va Z. O‘rinboyev mediasavodxonlik vositasida talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda muammoli ta’lim texnologiyalaridan foydalanish imkoniyatlarini ko‘rsatgan.

Biroq mavjud tadqiqotlarning katta qismida asosiy ilmiy kategoriya sifatida mediasavodxonlik, axborot madaniyati, media kompetensiya yoki tanqidiy fikrlash tushunchalari ilgari suriladi. Mediatafakkur esa ko‘pincha ushbu tushunchalarning ichida yashirin komponent sifatida namoyon bo‘ladi.

Shundan kelib chiqib, maqolaning ilmiy muammosi quyidagicha belgilanadi:Talabaning media-axborot bilan ishlash kompetensiyalari mavjud bo‘lgan sharoitda ularni yaxlit fikrlash faoliyatiga birlashtiruvchi pedagogik fenomen qanday mazmun va tarkibga ega?

Mazkur savol mediatafakkur tushunchasini alohida pedagogik kategoriya sifatida konseptuallashtirish zaruratini yuzaga keltiradi.

TADQIQOT METODOLOGIYASI

Tadqiqotning metodologik asosini tizimli, kompetensiyaviy, faoliyatga yo‘naltirilgan, konstruktivistik, tanqidiy-pedagogik va refleksiv yondashuvlarning integratsiyasi tashkil etadi.

Tizimli yondashuv mediatafakkurni alohida ko‘nikma sifatida emas, o‘zaro bog‘langan motivatsion, kognitiv, operatsion, tanqidiy, refleksiv va kommunikativ komponentlar tizimi sifatida ko‘rishga imkon beradi.

Kompetensiyaviy yondashuv mediatafakkurning natijasini faqat bilim hajmi bilan emas, real media vaziyatlarda mustaqil fikrlash va qaror qabul qilish qobiliyati bilan baholashni nazarda tutadi.

Faoliyatga yo‘naltirilgan yondashuv talabaning media xabar bilan amaliy ishlashi — izlash, tekshirish, taqqoslash, tahlil qilish, xulosa chiqarish va qaror qabul qilish jarayonlarini markazga qo‘yadi.

Refleksiv yondashuv esa talabaning nafaqat media xabarini, balki o‘zining unga munosabatini ham tahlil qilishini nazarda tutadi.

Tadqiqotda quyidagi usullardan foydalanildi: ilmiy adabiyotlarning nazariy tahlili; qiyosiy tahlil; kontent tahlili; konseptual tahlil; tizimlashtirish; umumlashtirish; modellashtirish; pedagogik interpretatsiya;xalqaro statistik ma’lumotlarni tahlil qilish.

Tadqiqot obyekti — raqamli ta’lim muhitida talabaning media-axborot bilan fikriy ishlash jarayoni.

Tadqiqot predmeti — mediatafakkurning pedagogik mazmuni, tarkibiy komponentlari, funksiyalari va uni rivojlantirishning didaktik mexanizmlari.

Tadqiqotning asosiy metodologik farazi shundan iboratki, mediatafakkur mediasavodxonlik, raqamli kompetensiya, tanqidiy fikrlash va refleksiv faoliyatning oddiy yig‘indisi emas, balki ularning media-axborot vaziyatida integratsiyalashgan funksional namoyon bo‘lishidir.

“SAVODXONLIK”DAN “MEDIA TAFAKKUR”GACHA: TUSHUNCHALARNING FUNKSIONAL CHEGARALARI

Ilmiy adabiyotlarda “savodxonlik” va “tafakkur” tushunchalari bir-biriga yaqin bo‘lsa-da, ular bir xil hodisani anglatma ydi.Savodxonlik ma’lum faoliyat sohasida zarur bilim, ko‘nikma va kompetensiyalarni egallash darajasini bildiradi. Tafakkur esa shaxsning mavjud bilim va tajribalar asosida muammoni anglash, aloqalarni aniqlash, taqqoslash, tahlil qilish, umumlashtirish, baholash va xulosa chiqarish jarayonidir.

Shuning uchun: savodxonlik — “nima qilishni bilish”; tafakkur — “nima uchun, qanday va qaysi asosda xulosa qilishni bilish”dir. Media sohasi misolida ushbu farq yanada yaqqol ko‘rinadi.

1-jadval. Media bilan bog‘liq asosiy tushunchalarning funksional farqlari

Tushuncha	**Asosiy mazmuni**	**Asosiy savol**	**Mediatafakkur bilan munosabati**
Savodxonlik	Bilim va ko‘nikmalarni egallash	“Men nimani bilaman?”	Boshlang‘ich asos
Mediasavodxonlik	Media xabarlarni anglash va ulardan foydalanish	“Men media bilan qanday ishlayman?”	Zarur tayanch
Raqamli savodxonlik	Raqamli vositalardan foydalanish	“Men raqamli vositadan qanday foydalanaman?”	Instrumental asos
Media va axborot savodxonligi	Axborot va media kontentini izlash, baholash va yaratish	“Axborotni qanday topaman va baholayman?”	Keng kompetensiyaviy maydon
Tanqidiy fikrlash	Dalillar asosida baholash va xulosa chiqarish	“Nega bunga ishonishim kerak?”	Metodologik asos
Refleksiv fikrlash	O‘z fikrlashini qayta baholash	“Men nega bunday xulosaga keldim?”	Ichki nazorat mexanizmi
Mediatafakkur	Media-axborotni anglash, tahlil qilish, baholash, tekshirish va mas’uliyatli qarorga aylantirish	**“Bu axborot haqida qanday asosda fikrlashim va qanday qaror qilishim kerak?”**	**Integrativ pedagogik fenomen**

Mazkur jadvaldan ko‘rinadiki, mediatafakkur boshqa tushunchalarni inkor qilmaydi. Aksincha, ularning funksional imkoniyatlarini media-axborot vaziyatida birlashtiradi. Shu nuqtayi nazardan mediatafakkurning tarkibiy munosabatini quyidagicha ifodalash mumkin:

Media va axborot savodxonligi + raqamli kompetensiya + tanqidiy fikrlash + refleksiya + media etikasi → mediatafakkur. Biroq bu matematik yig‘indi emas. Bu komponentlarning faoliyat jarayonida integratsiyalashuvidir.

MEDIATAFAKKUR TUSHUNCHASINING MUALLIFLIK KONSEPTUAL TALQINI

Mediatafakkurni aniqlashda asosiy nazariy muammo shundan iboratki, mazkur tushuncha “media” va “tafakkur” komponentlarining oddiy qo‘shilishidan iborat emas. Media — fikrlash sodir bo‘ladigan axborot-kommunikatsion muhitni bildiradi. Tafakkur esa shu muhitda taqdim etilgan axborotni anglash, qayta ishlash va xulosa chiqarishning kognitiv jarayonidir. Mediatafakkur — talabaning raqamli ta’lim muhitida turli shakl va kanallarda taqdim etilgan media-axborotni anglash, izlash, tahlil qilish, taqqoslash, tanqidiy baholash, uning manbasi, maqsadi, konteksti va ehtimoliy manipulyativ xususiyatlarini aniqlash, dalillar asosida mustaqil xulosa chiqarish, o‘z fikrlash jarayonini refleksiv baholash hamda mas’uliyatli media qaror qabul qilishga yo‘naltirilgan integral fikrlash faoliyatidir.

Mazkur ta’rifda oltita prinsipial xususiyat mavjud:

1. **jarayonlilik** — mediatafakkur tayyor bilim emas, fikrlash jarayonidir;
2. **kontekstlilik** — u media-axborot muhitida namoyon bo‘ladi;
3. **tanqidiylik** — axborotni shunchaki qabul qilmaydi;
4. **dalillilik** — xulosa dalil va manbalarga tayanadi;
5. **refleksivlik** — shaxs o‘z qarorini ham qayta baholaydi;
6. **mas’uliyatlilik** — fikrlash yakunda media xatti-harakat va qarorga olib keladi. Demak, mediatafakkurning yakuniy mahsuloti faqat “to‘g‘ri javob” emas, balki **asoslangan qaror**dir.

MEDIATAFAKKURNING TARKIBIY KOMPONENTLARI

Mediatafakkurning pedagogik mazmunini to‘liq ochib berish uchun uning tarkibiy komponentlarini aniqlashtirish zarur.

2-jadval. Mediatafakkurning tarkibiy modeli

Komponent	Mazmuni	Asosiy savol	Kutiladigan natija	Komponent
Motivatsion-qiymatli	Haqiqatni aniqlash ehtiyoji, axborotga mas’uliyatli munosabat	“Nima uchun tekshirishim kerak?”	Mas’uliyatli axborot munosabati	Motivatsion-qiymatli
Kognitiv	Media, axborot, algoritm, dezinformatsiya, manipulyatsiya haqidagi bilimlar	“Men nimani bilaman?”	Konseptual bilim	Kognitiv
Operatsion-tahliliy	Izlash, ajratish, tekshirish, tahlil qilish, taqqoslash	“Buni qanday tekshiraman?”	Tahliliy harakat	Operatsion-tahliliy
Tanqidiy-baholovchi	Dalil, manba va xulosalarni baholash	“Nega bunga ishonishim kerak?”	Asoslangan baho	Tanqidiy-baholovchi
Refleksiv	O‘z qarori va fikrlashini qayta	“Men nega shunday	Metakognitiv nazorat	Refleksiv

	baholash	xulosaga keldim?”		

Motivatsion-qiymatli komponent

Talaba axborotni tekshirishning zarurligini ichki ehtiyoj sifatida qabul qilishi kerak. Aks holda, u tekshirish algoritmini bilsa ham, undan amalda foydalanmasligi mumkin.

Shuning uchun bu komponent: intellektual halollik; axborotga mas’uliyatli munosabat; shoshma-shosharlikdan qochish; intellektual mustaqillik; media etikasi; raqamli mas’uliyat kabi sifatlarni qamrab oladi.

Kognitiv komponent

Kognitiv komponent media-axborot muhitining nazariy asoslarini egallashni anglatadi.

Unga fakt va fikr, manba va mualliflik, dezinformatsiya, misinformatsiya, manipulyatsiya, propaganda, clickbait, algoritmik tavsiya, axborot filtri, echo chamber, deepfake, generativ sun’iy intellekt kontenti haqidagi bilimlar kiradi.

Operatsion-tahliliy komponent. Bu mediatafakkurning eng faol qismidir. U quyidagi ketma-ketlikda ifodalanadi: aniqlash → ajratish → izlash → tekshirish → taqqoslash → tahlil qilish → baholash → xulosa chiqarish. Masalan, talaba ijtimoiy tarmoqda “yangi ilmiy tadqiqot falon mahsulot inson xotirasini 70 foizga yaxshilashini ko‘rsatdi” degan xabarni ko‘rdi. Oddiy media iste’molchisi xabarni o‘qib, unga ishonishi yoki ishonmasligi mumkin.

Mediatafakkurga ega talaba esa: tadqiqot mualliflarini; ilmiy jurnalni; tadqiqot dizaynini; tanlanma hajmini; statistik metodni; “70 foiz” nimani anglatishini;sabab va korrelyatsiya o‘rtasidagi farqni; moliyaviy manfaatlar to‘qnashuvini; boshqa mustaqil tadqiqotlarning mavjudligini tekshiradi.Demak, mediatafakkur xabarni “qabul qilish”dan uni **epistemik tekshiruvdan o‘tkazish**gacha bo‘lgan jarayonni anglatadi.

MEDIATAFAKKUR VA TANQIDIY FIKRLASH

Tanqidiy fikrlash mediatafakkurning muhim metodologik asosidir, biroq ular ham sinonim emas.

Tanqidiy fikrlash turli vaziyatlarda dalillarni tahlil qilish, mantiqiy aloqalarni aniqlash va asoslangan xulosa chiqarishga yo‘naltiriladi.

Mediatafakkur esa ushbu fikrlash mexanizmlarini aynan media-axborot muhitiga qo‘llaydi.

Shuning uchun: tanqidiy fikrlash — umumiy kognitiv mexanizm;

mediatafakkur — uning media-axborot muhitidagi integrallashgan pedagogik namoyoni. Bu farqni quyidagicha ifodalash mumkin: Media xabar → savol → manba → dalil → taqqoslash → tanqidiy baholash → xulosa → refleksiya → media qaror.

UNESCO ham media va axborot savodxonligi doirasida tanqidiy fikrlashni axborot va g‘oyalarni ularning asoslari va qiymatini tushunish hamda baholash uchun tekshirish va tahlil qilish bilan bog‘laydi [1, pp. 31–33].

MEDIATAFAKKUR VA RAQAMLI SAVODXONLIK

Raqamli savodxonlik va mediatafakkur o‘rtasidagi farq ayniqsa raqamli ta’lim muhitida muhimdir. Talabaning Google yoki boshqa qidiruv tizimidan foydalanib ilmiy maqolani topa olishi

— raqamli savodxonlikning namoyoni. Ammo topilgan maqolaning: muallifini; nashrini; metodologiyasini; ilmiy dalillarini; xulosalarini; boshqa tadqiqotlar bilan mosligini tekshirishi — mediatafakkurga xos faoliyatdir.

Shuning uchun: Raqamli savodxonlik “raqamli vosita bilan nima qilishni” bildirsa, mediatafakkur “raqamli muhitda olingan axborot haqida qanday fikrlashni” bildiradi. A. Muxiyatdinovaning tadqiqotida ham raqamlashtirish sharoitida mediasavodxonlikni rivojlantirish tanqidiy fikrlash, mediaetika, ijtimoiy mas’uliyat va refleksiv baholash bilan bog‘langan [7, pp. 7–9].

MEDIATAFAKKURNING REFLEKSIV TABIATI

Mediatafakkurning boshqa media kompetensiyalardan farqlantiruvchi muhim jihatlaridan biri — **refleksivlik**. Talaba nafaqat: “Bu xabar rostmi?” degan savolni berishi, balki: “Men nima sababdan bu xabarga ishondim?” degan savolni ham bera olishi kerak. Masalan: Men sarlavha ta’sirida qoldimmi? Men xabarni to‘liq o‘qidimmi? Men faqat o‘zimga mos fikrlarni izladimmi? Men manbani tekshirdimmi? Mening oldingi qarashlarim xulosamga ta’sir qildimi? Algoritm menga o‘xshash mazmundagi xabarlarni ko‘proq ko‘rsatgan bo‘lishi mumkinmi? Men AI tomonidan yaratilgan matnni mustaqil manbalar bilan solishtirdimmi?

Mazkur savollar mediatafakkurni oddiy fact-checking faoliyatidan kengroq hodisaga aylantiradi. Bu jihatdan mediatafakkur **metakognitiv faoliyat** bilan ham uzviy bog‘liq. Mediatafakkurni rivojlantirish uchun faqat reproduktiv topshiriqlardan foydalanish yetarli emas.

3-jadval. Topshiriqlar darajasi

Daraja	Topshiriq	Kutiladigan fikrlash harakati
Reproduktiv	“Dezinformatsiya tushunchasiga ta’rif bering.”	Eslash
Tahliliy	“Uchta xabarni solishtiring.”	Tahlil
Tanqidiy	“Qaysi dalil xulosani qo‘llab-quvvatlaydi?”	Baholash
Muammoli	“Turli manbalardagi qarama-qarshi ma’lumotni tekshiring.”	Muammoni hal qilish
Tadqiqotga yo‘naltirilgan	“Xabarni kamida uch mustaqil manba orqali verifikatsiya qiling.”	Tadqiqot

Masalan, talabalarga quyidagi vaziyat berilishi mumkin: Bir voqea haqida uch xil internet manbasida uch xil ma’lumot berilgan. Talaba qaysi manbaga ishonish mumkinligini aniqlashi va qarorini kamida uchta mustaqil dalil bilan asoslab berishi kerak. Bunday topshiriqda talaba: izlaydi → tekshiradi → taqqoslaydi → baholaydi → xulosa qiladi → o‘z qarorini himoya qiladi. Aynan mana shu jarayon mediatafakkurning amaliy namoyonidir.

MUHOKAMA. O‘tkazilgan nazariy tahlil mediatafakkurni mavjud tushunchalardan uchta asosiy jihat bilan farqlash imkonini berdi.

Birinchidan, mediasavodxonlik ko‘proq kompetensiyaviy tayanchni, mediatafakkur esa mazkur kompetensiyalarning fikrlash faoliyatida integratsiyalashuvini ifodalaydi.

Ikkinchidan, raqamli savodxonlik vositaga yo‘naltirilgan, mediatafakkur esa vosita orqali olinadigan axborotning mazmuni va ishonchliligiga yo‘naltirilgan.

Uchinchidan, tanqidiy fikrlash universal kognitiv mexanizm bo‘lsa, mediatafakkur uning media-axborot muhitidagi kontekstual va pedagogik namoyonidir.

Bu farqlarni quyidagi konseptual zanjir orqali ifodalash mumkin: Raqamli vosita → axborotga kirish → mediasavodxonlik → tanqidiy tahlil → refleksiya → mediatafakkur → mas’uliyatli media qaror.

Mazkur zanjirda mediatafakkur yakuniy “qo‘shimcha ko‘nikma” emas, balki avvalgi kompetensiyalarni birlashtiruvchi integrativ mexanizm sifatida namoyon bo‘ladi. O‘zbekiston ilmiy maktabidagi so‘nggi tadqiqotlar ham ushbu yo‘nalishning dolzarbligini ko‘rsatmoqda. Abduxolikova tadqiqotida mediasavodxonlik va axborot madaniyatini rivojlantirish talabalarning tanqidiy fikrlashi, axborotni saralashi va baholashi bilan bog‘lanadi [6, pp. 7–8].

Muxiyatdinova tadqiqotida esa mediasavodxonlikni rivojlantirishning dasturiy modeli, diagnostika, tanqidiy fikrlash, refleksiv-baholash va mediaetika elementlari bilan bog‘langan [7, pp. 6–9]. Demak, O‘zbekistondagi mavjud ilmiy tadqiqotlar mediatafakkur konsepsiyasi uchun muhim ilmiy zamin yaratgan bo‘lsa-da, ularni birlashtiruvchi alohida **“mediatafakkur — integral fikrlash faoliyati”** modeli pedagogik kategoriya sifatida yanada aniq konseptuallashtirilishi mumkin.

14. TADQIQOT NATIJALARI

Nazariy-metodologik tahlil asosida quyidagi natijalarga erishildi.

Birinchi natija. “Savodxonlik” va “tafakkur” tushunchalarining funksional farqi aniqlandi. Savodxonlik bilim va ko‘nikmalar tizimi sifatida, tafakkur esa mazkur bilimlarni muammoli vaziyatlarda qayta ishlash, tahlil qilish va xulosa chiqarish jarayoni sifatida talqin qilindi.

Ikkinchi natija. Mediasavodxonlik va mediatafakkur sinonim tushunchalar emasligi asoslandi. Mediasavodxonlik mediatafakkurning zarur kompetensiyaviy tayanchi sifatida belgilandi.

Uchinchi natija. Mediatafakkurning mualliflik ta’rifi ishlab chiqildi. U media-axborotni anglash, izlash, tahlil qilish, taqqoslash, tanqidiy baholash, manba va dalillarni tekshirish, manipulyatsiyani aniqlash, xulosa chiqarish, refleksiya va mas’uliyatli qaror qabul qilish jarayonlarini o‘z ichiga oladi.

To‘rtinchi natija. Mediatafakkurni rivojlantirishda muammoli, tadqiqotga yo‘naltirilgan, media keys, fact-checking, qiyosiy tahlil, refleksiv savollar va loyiha metodlaridan foydalanish pedagogik jihatdan maqsadga muvofiq ekanligi asoslandi.

XULOSA

Raqamli ta’lim muhitining kengayishi talabaning axborot bilan munosabatini tubdan o‘zgartirmoqda. Zamonaviy talaba axborotning faqat iste’molchisi emas, balki uni izlovchi, tanlovchi, tahlil qiluvchi, baholovchi, qayta ishlovchi, yaratuvchi va tarqatuvchi subyektga aylanmoqda.

Shu sharoitda ta’limning vazifasi talabaga axborot hajmini ko‘paytirish bilangina cheklanmasligi kerak. **Muhim vazifa — axborot bilan qanday fikrlashni o‘rgatish.**

Tadqiqot natijasida “savodxonlik” va “tafakkur” tushunchalarining funksional farqi asoslandi. Savodxonlik ma’lum sohada zarur bilim va ko‘nikmalarni anglatgan holda, tafakkur mazkur bilimlarni tahlil qilish, taqqoslash, baholash va xulosaga aylantirish jarayonini ifodalaydi.

Media sohasi nuqtayi nazaridan mediasavodxonlik va mediatafakkur ham bir xil tushunchalar emas. Mediasavodxonlik media va axborot bilan ishlash uchun zarur bilim va kompetensiyalarni shakllantirsa, mediatafakkur ushbu bilimlarni murakkab media vaziyatlarida faol fikrlash jarayoniga aylantiradi.

Maqolada mediatafakkur **ta**labaning raqamli ta’lim muhitida media-axborotni anglash, izlash, tahlil qilish, taqqoslash, tanqidiy baholash, manbasi va dalillarini tekshirish, manipulyativ xususiyatlarini aniqlash, mustaqil xulosa chiqarish, o‘z fikrlashini refleksiv baholash va mas’uliyatli media qaror qabul qilishga yo‘naltirilgan integral fikrlash faoliyati sifatida konseptuallashtirildi.

Shuningdek, generativ sun’iy intellektning ta’limga faol kirib kelishi mediatafakkurning mazmunini kengaytirayotganligi aniqlandi. Endilikda talaba nafaqat inson tomonidan yaratilgan media xabarni, balki AI tomonidan yaratilgan matn, tasvir, audio va videoning ham manbasi, ishonchliligi va kontekstini tekshirishi lozim.

Shu asosda mediatafakkur zamonaviy pedagogikada mediasavodxonlikning oddiy sinonimi emas, balki media va axborot savodxonligi, raqamli kompetensiya, tanqidiy fikrlash, refleksiya va media etikasining integratsiyasi asosida shakllanadigan mustaqil pedagogik fenomen sifatida qaralishi mumkin.

Kelgusidagi empirik tadqiqotlarda mazkur konsepsiyaning diagnostik indikatorlarini aniqlash, mediatafakkurning past, o‘rta va yuqori darajalarini ishlab chiqish, uning shakllanishiga ta’sir etuvchi pedagogik shart-sharoitlarni aniqlash hamda taklif etilgan “5T” mexanizmini tajriba-sinovdan o‘tkazish mazkur ilmiy yo‘nalishning mantiqiy davomi bo‘lib xizmat qiladi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR

1. UNESCO. *Media and Information Literate Citizens: Think Critically, Click Wisely! Media & Information Literacy Curriculum for Educators and Learners.* Paris: UNESCO, 2021. 403 p. UNESCO nashrining rasmiy sahifasi
2. Buckingham D. *Media Education: Literacy, Learning and Contemporary Culture.* Cambridge: Polity Press, 2003. 219 p. [p. 4].
3. Buckingham D. *The Media Education Manifesto.* Cambridge: Polity Press, 2019. 140 p. [p. 3]. Wiley — The Media Education Manifesto
4. Hobbs R. *Digital and Media Literacy: A Plan of Action.* Washington, D.C.: Aspen Institute, 2010. 64 p. Aspen Institute nashri
5. Jenkins H., Purushotma R., Weigel M., Clinton K., Robison A. *Confronting the Challenges of Participatory Culture: Media Education for the 21st Century.* Cambridge, MA: MIT Press, 2009. [p. 3–5].
6. Abduxolikova N.A. *Oliy ta’lim muassasalari talabalarining mediasavodxonlik va axborot madaniyatini rivojlantirishning nazariy-metodik asoslari (falsafa fani misolida).* Pedagogika

fanlari doktori (DSc) dissertatsiyasi avtoreferati. Namangan, 2025. [5–8-b.]. ZiyoNETdagi avtoreferat

7. Muxiyatdinova A.M. *Raqamlashtirish sharoitida talabalarning mediasavodxonligini rivojlantirishning dasturiy ta'minotini takomillashtirish.* Pedagogika fanlari bo'yicha falsafa doktori (PhD) dissertatsiyasi avtoreferati. Toshkent, 2025. [5–9-b.]. ZiyoNETdagi avtoreferat
8. Madraximova F.R. Ta'limni axborotlashtirish sharoitida talabalarda mediasavodxonlikni rivojlantirish dolzarb pedagogik muammo sifatida // *FarDU ilmiy xabarlari.* 2022. №3.DOI: 10.56292/sjfsu/vol28_iss3/a4. Maqolaning DOI sahifasi
9. Pardayev A.I., O'rinboyev Z.M. Oliy ta'lim muassasalari talabalarida mediasavodxonlik vositasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish // *Raqamli dunyo: matematik va informatik yondashuvlar.* 2025. B. 57–60.
10. ITU. *Facts and Figures 2024: Internet Use.* Geneva: International Telecommunication Union, 2024. ITU Facts and Figures 2024
11. World Economic Forum. *The Global Risks Report 2025.* Geneva: World Economic Forum, 2025. World Economic Forum — Global Risks Report 2025
12. UNESCO. *Global Media and Information Literacy Assessment Framework: Country Readiness and Competencies.* Paris: UNESCO, 2013.
13. UNESCO. *Media and Information Literacy Curriculum for Teachers.* Paris: UNESCO, 2011.
14. Potter W.J. *Media Literacy.* 9th ed. Thousand Oaks: SAGE Publications, 2021.
15. Livingstone S. Media literacy and the challenge of new information and communication technologies // *The Communication Review.* 2004. Vol. 7, No. 1. P. 3–14.
16. Masterman L. *Teaching the Media.* London: Routledge, 1985.
17. Mamatova Ya., Sulaymonova S. *O'zbekiston mediata'lim taraqqiyoti yo'lida.* Toshkent: Extremum-press, 2015. 94 b.
18. Abduxolikova N.A. Falsafa ta'limida mediasavodxonlikni o'rgatish metodologiyalari: nazariya va amaliyot // *Inter Education & Global Study.* 2024. №10(1). B. 26–31.
19. Madraximov V.B. Raqamli jamiyat sharoitida yoshlarning media madaniyati va tanqidiy tafakkurini rivojlantirishning ijtimoiy-falsafiy asoslari // *Zamonaviy dunyoda ijtimoiy fanlar.* 2026. Vol. 5, No. 16. B. 111–117.
20. Arobova Sh.A. Umumta'lim maktablarida mediasavodxonlikni o'rgatish metodikasi // *Yosh olimlar.* 2026. Vol. 4, No. 45. B. 157–160.